

Časy zo
second
handu

Koniec

červeného
človeka

absynt
prekliati/reportéri

„Sloboda? Aká sloboda!

V obchode máš klobásu

akú len chceš, vodku

akú len chceš - Putinka

Gorbačovka. To je

sloboda.

PRO LIBRIS

Svetlana
Alexijevič

absynt

**Svetlana
Alexijevič
Časy zo
second handu
Koniec
červeného
človeka**

Prekliati reportéri
Absynt 2016

Vydanie tejto publikácie v rámci edície PRO LIBRIS finančne podporila spoločnosť SLOVNAFT a Stredoeurópska nadácia. Grantový program PRO LIBRIS – Cesta pre knihu sa realizuje v spolupráci s Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.

transcript

The publication was effected under the auspices of the Mikhail Prokhorov Foundation TRANSCRIPT Programme to Support Translations of Russian Literature

Copyright © 2013 by Svetlana Alexievich, All rights reserved.
Z ruského originálu *Vremia sekond chend* (Moskva, Vremia, 2013)
Preklad: Kristína Karabová
Redakcia textu: Ján Púček
Jazyková úprava textu: Martina Ivanová
Dizajn, návrh obálky a sadzba: Pavlína Morháčová

Vydavateľstvo Absynt, 2016
www.absynt.sk

ISBN 978-80-89845-35-4

*Obeť i kat sú rovnakou mierou odporní a lekcia z tábora
spočíva v tom, že ide o bratstvo v úpadku.*

DAVID ROUSSET: DNI NAŠEJ SMRTI

*Musíme mať v každom prípade na pamäti, že za víťazstvo
zla na svete rozhodne nemôžu jeho slepí vykonávatelia, ale
duchovne uvedomelí služobníci dobra.*

F. STEPUN: MINULOSŤ A NEUSKUTOČNENOSŤ

Zápisky spoluúčastníčky

Lúčime sa so sovietskymi časmi. S tým našim životom. Snažím sa úprimne vypočúť všetkých účastníkov socialistickej drámy...

Komunizmus mal šialený plán – prerobiť „starého“ človeka, starobylého Adama. A to sa podarilo... Je to asi jediná vydarená vec. Za vyše sedemdesiat rokov sa v laboratóriu marxizmu-leninizmu podarilo vytvoriť osobitý typ človeka – homo sovieticus. Jedni sa domnievajú, že ide o tragickú postavu, iní ho nazývajú „sovok“*. Zdá sa mi, že toho človeka poznám, že mi je dobre známy, veď som vedľa neho, bok po boku, prežila veľa rokov. On – to som aj ja. Sú to moji známi, priatelia, rodičia. Socializmus sa skončil. No my sme ostali. Niekoľko rokov som cestovala po celom bývalom Sovietskom zväze, pretože homo sovieticus, to nie sú len Rusi, ale aj Bielorusky, Turkméni, Ukrajinci a Kazašky. Hoci teraz žijeme v rôznych štátoch a hovoríme rozličnými jazykmi, nepomýliš si nás s nikým. Spoznáš nás! My všetci sme ľudia zo socializmu, podobáme sa, no zároveň aj nepodobáme na ostatných – máme svoj slovník, svoje predstavy o dobre a zle, o hrdinoch i mučeníkoch. Máme špecifický vzťah k smrti. V rozhovoroch, ktoré nahrávam, sa objavujú slová ako „strieľať“, „zastreliť“, „zlikvidovať“, „odpratať“ alebo také tie sovietske varianty zmiznutia ako napríklad „zatknutie“,

* Ide o hovorové označenie človeka spätého so socializmom, človeka, ktorý žije nostalgickými spomienkami, niečo ako komouš, komanč či boľševik. Taktiež sa tak označuje aj doba – socíku (pozn. prekl.).

„desať rokov bez práva na korešpondenciu“, „emigrácia“. Koľko tak asi môže stať ľudský život, ak máme na pamäti, že len nedávno hynuli milióny? Sme plní nenávisti a predsudkov. To všetko vychádza odtiaľ, kde bol GULAG a strašná vojna. Kolektívizácia, rozkulačovanie, presídľovanie národov...

To bol socializmus a jednoducho náš život. Vtedy sme o ňom hovorili málo. Ale teraz, keď sa svet nenávratne zmenil, sa všetci o tento náš život začali zaujímať. Ale bez ohľadu na to, aký bol, bol náš. Píšem a po zrníčkach, omrvinkách vyhľadávam dejiny „domáceho“... „vnútorného“ socializmu. To, ako si žil v ľudskej duši. Vždy ma priťahuje práve tento malý priestor – človek... samotný človek. Pretože v skutočnosti sa všetko deje práve tam.

Prečo je v knihe tak veľa príbehov samovrahov, a nie obyčajných ľudí s obyčajnými sovietskym biografiami? Svoje životy, koniec koncov, končia pre lásku, starobu, iba tak, zo záujmu, s priáním nájsť odpoveď na tajomstvo smrti... Hľadala som tých, ktorí pevne prirástli k myšlienke, vpustili ju do seba tak, že sa nedá vytrhnúť – štát sa stal ich vesmírom, zmenil im všetko, dokonca aj vlastný život. Nevedeli utiecť pred veľkými dejinami, nemohli sa s nimi rozlúčiť a už nedokázali byť šťastnými inak. Ponorit sa... zmiznúť v súkromnej existencii, ako sa to deje dnes, keď sa malé stalo veľkým. Človek chce jednoducho žiť, a to bez veľkej myšlienky. V ruskom živote niečo také nikdy neexistovalo, nepozná to ani ruská literatúra. V podstate sme vlastne ľudia vojny. Buď sme bojovali, alebo sme sa na vojnu pripravovali. Nikdy sme nežili inak. Odtiaľto pochádza i psychológia vojny. Aj v mierových časoch bolo všetko ako na vojne. Zaznel bubon, zaviala vlajka... srdce vyskakovalo z hrude... Človek si nevnímal svoje otroctvo, on ho mal dokonca rád. Aj ja si pamätám, ako sme sa celá trieda po škole chystali ísť na celinu a tými, ktorí odmietli ísť, sme opovrhovali. Až k slzám nám bolo ľúto, že sa revolúcia

a občianska vojna udiali bez nás. Obhliadneš sa: Skutočne sme to my? Ja? Spomínala som zároveň so svojimi hrdinami. Nieкто z nich povedal: „Iba sovietsky človek môže rozumieť sovietskemu človeku.“ Boli sme ľudia s jednou veľkou komunistickou pamäťou. Susedia v pamäti.

Otec spomínal, že on osobne uveril komunizmu po Gagarinovom lete do vesmíru. Sme prví! Dokážeme všetko! A tak nás s mamou aj vychovávali. Bola som iskrička, nosila som odznak s kučeravým chlapčekom, bola som pionierka, komsomolka. Sklamanie sa dostavilo až neskôr.

Po perestrojke všetci čakali, kedy sa otvoria archívy. Otvorili ich. Dozvedeli sme sa o histórii, ktorú pred nami skrývali...

„Musíme nadchnúť 90 miliónov ľudí zo sto, ktorí bývajú v sovietskom Rusku. Ostatných treba bez reči zničiť.“ (Zinoviev, 1918); „Obesiť (nevyhnutne obesiť, aby národ videl) aspoň sto čistokrvných kulakov, boháčov... odňať im všetky obilniny... vziať rukojemníkov.* Urobiť to tak, aby ich na stovky vierst dookola národ videl, chvel sa...“ (Lenin, 1918); „Moskva doslova umiera od hladu.“ (profesor Kuznecov Trockému); „To ešte nie je hlad. Keď Titus dobýjal Jeruzalem, židovské matere jedli svoje deti. Tak keď vaše matere prinútím jesť svoje deti, vtedy môžete prísť a povedať: ‚Hladujeme.‘“ (Trockij, 1919) Ľudia čítali noviny, časopisy a mlčali. Zvalila sa na nich ťaživá hrôza! Ako s tým máme žiť? Mnohí stretli pravdu ako nepriateľa. Aj slobodu. „Nepoznáme svoju krajinu. Nevie, čo si väčšina ľudí myslí, každý deň ich vidíme, stretávame, no na čo myslia, čo chcú, to nevieme. Ale máme tú smelosť ich učiť. Čoskoro sa všetko dozvieme a budeme zhrození,“ hovoril jeden môj známy,

* Systém rukojemníctva, široko využívaný v časoch občianskej vojny, v rámci ktorého sa za previnenie jedného človeka trestali iní, nezúčastnení, spravidla členovia rodiny (pozn. prekl.).

s ktorým sme často sedávali v mojej kuchyni. Hádala som sa s ním. Bolo to v roku 1991... Šťastné to obdobie! Verili sme, že zajtra, doslova zajtra sa začne sloboda. Začne sa z ničoho, z našich túžob.

Z *Knižiek zápiskov* Varlama Šalamova*: „Bol som účastníkom veľkého prehraného boja za skutočnú obnovu života.“ To napísal človek, ktorý si odsedel sedemnást rokov v stalinských táboroch. Túžba po ideáli však zostala... Sovietskych ľudí by som rozdelila na štyri generácie: stalinskú, chruščovovskú, brežnevovskú a gorbačovovskú. Ja som z tej poslednej. Krach idey komunizmu sa nám prijímal ľahšie, keďže sme nežili vtedy, keď bola myšlienka ešte mladá, silná, s nestrateným čarom tragického romantizmu a utopických nádejí. My sme vyrástli za čias kremľských starcov. V pôstnych, vegetariánskych časoch. Na krvavé komunistické jatky sa už zabudlo. Pátos síce ešte zúrilo, ale zachovalo sa vedomie, že utópia sa do života prenášať nedá.

Bolo to počas prvej čečenskej vojny... Spoznala som sa v Moskve na stanici so ženou, bola odniekiaľ od Tambova. Šla do Čečenska, aby zobrala z vojny syna.

„Nechcem, aby zomrel. Nechcem, aby zabíjal.“ Štát jej duši už nevládol. Bola slobodným človekom. Takých ľudí však nebolo veľa. Oveľa viac bolo tých, ktorých sloboda znerozložovala: „Kúpil som si troje novin a každé majú svoju pravdu. Kde je však tá skutočná? Predtým si si ráno prečítal *Pravdu* a všetko si vedel. Všetko si chápal.“ Spod narkózy myšlienky sa ľudia dostávali pomaly. Keď som sa pýtala na pokánie, dostávala som odpoveď: „Za čo sa mám kajať?“ Všetci sa cítili ako obeť, a nie spoluúčastníci. Jeden vravel: „Ja som tiež sedel,“ druhý: „Ja som bojoval,“ tretí: „Ja som nanovo budoval svoje zničené mesto, deň a noc som vláčil

* Sovietsky spisovateľ tzv. lágrovej literatúry, autor kníh *Kolymské poviedky*, *Ľavý breh* a i. (pozn. prekl.).

tehly.“ Bolo to celkom neočakávané: všetci boli opití slobodou, no neboli na ňu pripravení. Kdeže je tá sloboda? Iba v kuchyni, kde sa zo zvyku pokračovalo s nadávaním na vládu. Nadávali na Jeľcina a Gorbačova. Na Jeľcina za to, že zradil Rusko. A na Gorbačova? Na Gorbačova za to, že zradil všetko. Celé dvadsiate storočie. A teraz sa budeme mať tak ako ostatní. Ako všetci. Mysleli si, že sa to tentoraz podarí. Rusko sa menilo a nenávidelo sa za to. „Nehybný Mongol,“ písal o Rusku Marx.

Sovietska civilizácia... Ponáhľam sa, aby som zachytila jej stopy. Známe tváre. Nepýtam sa na socializmus, ale na lásku, žiarlivosť, detstvo, starobu. Na hudbu, tanečné zábavy, účesy. Na tisícky podrobností zmiznutého života. Zahnať katastrofu do rámcov bežného života je jediný spôsob, ako sa pokúsiť niečo rozpovedať. Niečo si domyslieť. Stále sa neviem vynačudovať, aký zaujímavý je obyčajný ľudský život. Nekonečné množstvo ľudských právd. Dejiny zaujímajú iba fakty a emócie sa hádzu cez palubu. Púšťať ich do dejín nie je zvykom. Lenže ja nehľadím na svet očami historičky, ale humanitne vzdelaného človeka. Prekvapená z ľudí...

Otca už nemám. A nemôžem s ním preto dokončiť jeden náš rozhovor... Povedal, že im sa na vojne umieralo ľahšie než neostrieľaným chlapcom, ktorí dnes umierajú v Čečen-sku. Oni sa totiž v štyridsiatych rokoch dostali z jedného pekla do druhého. Pred vojnou otec študoval na Vysokej škole žurnalistiky v Minsku. Spomínal, že keď sa vracali z prázdnin, často už nestretli ani jedného známeho profesora – všetkých zatkli. Nechápali, čo sa deje, ale bolo to hrozivé. Hrozivé ako na vojne.

S otcom sme mali len málo otvorených rozhovorov. Lutoval ma. Lutovala som aj ja jeho? Ťažko sa mi na túto otázku odpovedá... K svojim rodičom sme boli nemilosrdní. Zdalo sa nám, že sloboda je niečo jednoduché. Potom však prešlo trochu času a pod jej farchou sme ohli chrby aj my sami,

lebo nás slobode nikto neučil. Učili nás iba, ako za slobodu umierať.

A tu zrazu – sloboda! Čakali sme ju takúto? Boli sme pripravení za svoje ideály umrieť. Ruvať sa v boji. A začal sa „čechovovský“ život. Bez dejín. Všetky hodnoty, okrem hodnoty života, sa zrútili. Života ako takého. Objavili sa nové sny – postaviť dom, kúpiť dobré auto, zasadiť egreš... Sloboda sa ukázala ako rehabilitácia meštiactva, ktoré sa v ruskom živote spravidla pranierovalo. Slobodou Jeho Veličenstva Spotreby. Jej velebnosti tmy. Tmy prianí, inštinktov – utajeného ľudského života, o ktorom sme mali iba približnú predstavu. Celé dejiny sme len prežívali, nežili. A vojenská skúsenosť nám teraz bola nanič, bolo treba na ňu zabudnúť. Tisíce nových emócií, stavov, reakcií... Všetko bolo zrazu akési iné: vývesky, veci, peniaze, vlajka. A aj samotný človek. Stal sa farebnejším, izolovanejším. Monolit vyhodili do vzduchu a život sa rozsypal na ostrovčeky, atómy, bunky. Ako u Daľa*: „Sloboda je voľnosť... slobodienka je rozľahlosť... pristranstvo.“ Veľké zlo sa premenilo na ďaleký báj, na politickú detektívku. Nikto už nerozprával o veľkej myšlienke, hovorilo sa o kreditoch, úrokoch, zmenkách, peniaze sa už nezarábali, ale „robili“, „vyhrávali“. Je to nadhlo? „Klamlivosť peňazí sa z ruskej duše vykoreniť nedá,“ písala Cvetajevová. Ale bolo to, akoby na našich uliciach ožili a prechádzali sa hrdinovia Ostrovského a Saltykova-Ščedrina.** Všetkým, ktorých som stretávala, som kládla otázku: „Čo je to sloboda?“ Otcovia a deti odpovedali rôzne. Tí, ktorí

* Ruský vedec a lexikograf, zostavil *Výkladový slovník živého veľkoruského jazyka* (pozn. prekl.).

** A. N. Ostrovskij (1823 – 1886) – ruský dramatik, zakladateľ súčasného ruského divadla, v jeho drámach ako napr. *Chudoba cti netratí*, *Búrka* a i. nachádzame širokú paletu postáv, obzvlášť tých z kupeckého stavu Moskvy konca 19. storočia; M. J. Saltykov-Ščedrin (1826 – 1889) – ruský spisovateľ, publicista, v jeho satiricko-groteskných dielach ako napr. *Dejiny jedného mesta* ostro kritizuje poddanstvo, ľudskú hlúposť, päťolizačstvo a i. (pozn. prekl.).

sa narodili v ZSSR, a tí, ktorí sa v ZSSR nenarodili, nemajú spoločnú skúsenosť. Sú to ľudia z rôznych planét.

Otcovia: Sloboda je neprítomnosť strachu; tri dni v auguste, keď sme porazili puč; človek, ktorý v obchode vyberá zo sto druhov salámy, je slobodnejší než človek, ktorý si vyberá z desiatich; nebyť bitým, lenže nebitých generácií sa nedočkáme nikdy; Rus slobode nerozumie, potrebuje kozáka a bič. Deti: Sloboda je láska; vnútorná sloboda je absolútna hodnota; keď sa nebojíš svojich túžob; mať veľa peňazí, vtedy budeš mať všetko; keď môžeš žiť tak, aby si sa nad slobodou nemusel zamýšľať. Sloboda je niečo normálne.

Hľadám jazyk. Človek má veľa jazykov: jazyk, ktorým sa rozpráva s deťmi, a ešte jeden, ten, ktorým hovorí o láske... A ešte je jazyk, ktorým sa zhovárame sami so sebou, v ktorom vedíme vnútorné rozhovory. Na ulici, v práci, na cestách – všade znie niečo iné, menia sa nielen slová, ale ešte aj niečo iné. Človek dokonca hovorí inak ráno a inak večer. A to, čo sa medzi dvoma ľuďmi odohráva v noci, z dejín úplne mizne. Máme do činenia iba s dejinami denného človeka. Samovražda je nočná téma, človek sa nachádza na hranici bytia a nebytia. Sna. Chcem tomu porozumieť s dôslednosťou denného človeka. Počula som: „Nebojíte sa, že sa vám to zapáči?“

Cestujeme po Smolenskej oblasti. V jednej dedine sme sa zastavili pri obchode. Aké známe (veď aj ja sama som vyrastala na dedine), krásne, aké dobrotivé tváre – a aký ponižujúci, chudobný život naokolo. Rozhovorili sme sa o živote. „Na slobodu sa pýtate? Vojdite do nášho obchodu: stojí tam vodka, akú len chceš: *Standart*, *Gorbačov*, *Putinka*, hory salámy, syra aj rýb. Ležia tam banány. Akú nám treba slobodu? Táto nám stačí.“ – „A zem vám dali?“ – „Kto na nej bude lopotiť? Chceš? Zober si. U nás si ju jeden – Vaska Krutoj – vzal. Mladší chlapec má osem rokov a ide spolu s otcom za pluhom. Ak sa uňho zamestnáš, ani si neukradneš a ani si nepospíš! Fašista!“

V Dostojevského *Legende o Vel'kom inkvizitorovi* je spor o slobode. O tom, že cesta za slobodou je ťažká, trpiteľská, tragická. „Na kiego čerta má poznávať to dobro a zlo, keď sa za to tak draho platí?“ Človek si musí celý čas vyberať: sloboda alebo blahobyť a zariadenie života, sloboda s útrapami alebo šťastie bez slobody. A väčšina ľudí si vyberá druhú cestu.

Veľký inkvizitor hovorí Kristovi, ktorý sa vrátil na zem: „Prečo si nám prišiel prekážať? Lebo si nám prišiel prekážať a vieš to. Ale či vieš, čo bude zajtra?“

„Ctiac si ho (človeka), konal si, akoby si prestal s ním cítiť, lebo si primnoho žiadal od neho. (...) Keby si si ho bol menej ctil, bol by si menej od neho požadoval a to by bolo bližšie k láske, lebo ľahšie by bolo jeho bremeno. On je slabý a nízky. (...) Môže za to slabá duša, že neuvláda také strašné dary?“

„Niet pre človeka starosti neodbytnejšej a trýznivejšej, keď získa slobodu, ako čo najskôr nájsť niekoho, komu by sa klaňal. (...) Vravím ti, že človek nemá trýznivejšej starosti ako nájsť niekoho, komu by čo najskôr odovzdal dar slobody, s ktorým tá nešťastná bytosť prichádza na svet.“

* * *

V deväťdesiatych rokoch, áno, boli sme šťastní, k tej našej naivite sa však už vrátiť nedá. Zdalo sa nám, že voľba bola dokonaná, že komunizmus beznádejne prehral. A všetko sa pritom iba začínalo...

Prešlo dvadsať rokov. „Nestrašte nás socializmom,“ hovoria deti rodičom.

Z rozhovoru so známym univerzitným pedagógom: „Na konci deväťdesiatych rokov sa študenti smiali,“ hovoril, „keď som spomínal na Sovietsky zväz, boli presvedčení, že sa pred nimi otvára nová budúcnosť. Teraz je obraz iný. Dnešní

študenti už spoznali, pocítili, čo je kapitalizmus – nerovnosť, chudoba, arogantné bohatstvo, pred očami majú životy rodičov, ktorým sa z rozkradnutej krajiny neušlo nič. A sú radikálne nastavení. Snívajú o svojej revolúcii. Nosia červené tričká s portrétmi Lenina a Che Guevaru.“

V spoločnosti sa objavila objednávka na Sovietsky zväz. Na kult Stalina. Polovica mladých ľudí od 19 do 30 rokov považuje Stalina za „najväčšieho politického dejateľa“. V krajine, v ktorej Stalin zničil nemenej ľudí než Hitler, je nový kult Stalina?! Znovu je v móde všetko sovietske. Napríklad „sovietske“ kaviarne – so sovietskymi názvami a sovietskymi jedlami. Objavili sa „sovietske“ cukríky a „sovietska“ saláma – s vôňou a chuťou, ktoré sú nám známe z detstva. A samozrejme, „sovietska“ vodka. V televízii sú desiatky relácií, na internete desiatky „sovietskych“ nostalgických stránok. Do stalinských táborov – na Solovky, do Magadanu – sa môžete ísť pozrieť ako turista. Reklama sľubuje, že vám kvôli autentickému pocitu vydajú aj väzenský úbor a čakán. Ukážu zreštaurované baraky. A nakoniec zorganizujú rybačku...

Obrodzujú sa staromódne myšlienky: o „veľkej ríši“, o „železnej ruke“, o „osobitej ruskej ceste“... Vrátili melódiu sovietskej hymny, existuje Komsomol, ibaže sa volá „Naši“, existuje „strana moci“*, ktorá kopíruje komunistickú stranu. Prezident má moc generálneho sekretára. Absolútnu. Marxizmus-leninizmus bol nahradený pravoslávím...

Spisovateľ Alexander Grin pred revolúciou 1917 napísal: „A budúcnosť akosi prestala stáť na svojom mieste.“ Prešlo sto rokov a budúcnosť opäť nie je na svojom mieste. Nastali časy zo second handu.

* Termín „strana moci“ sa používa od roku 1991 na vyjadrenie politického bloku, ktorého predstaviteľom patrí moc, v súčasnosti synonymum pre Putinovu stranu Jediné Rusko (pozn. prekl.).

Barikáda je pre umelca nebezpečným miestom. Pascou. Tam sa ničí zrak, zužuje sa zrenica, svet stráca farbu. Svet je tam čierno-biely. Odtiaľ už človeka nerozlíšiš, vidíš iba čiernu bodku – terč. Celý život som na barikádach a chcela by som odtiaľ konečne odísť. Naučiť sa tešiť zo života. Pri-navrátiť si normálny zrak. No desiatky tisíc ľudí znovu vychádzajú do ulíc. Chytajú sa za ruky. Na bundách majú biele stužky.* Symbol obrodzenia. Svetla. A ja som s nimi.

Na ulici som stretla mládež v tričkách s kosákom a kladivom a portrétom Lenina. Vedia, čo je to komunizmus?

* Biela stužka bola symbolom protestného hnutia v Rusku v zime 2011 a na jar 2012, ktoré vystupovalo proti falzifikácii volieb do Dumy a volieb prezidenta. Vyvrcholilo 6. mája 2012 Pochodom miliónov na Bolotnom námestí, ktorý bol násilne rozohnaný políciou. Dozvukmi (6. mája) bola séria vykonštruovaných politicky motivovaných procesov – prípad Bolotnaja – proti asi tridsiatim tzv. „väzňom 6. mája“ (pozn. prekl.).

Prvá část
Útecha z apokalypsy